

Reč je o onome o čemu nije reč

(Odgovor Danku Grliću)

milan damnjanović

Na pitanje: na temelju čega, osim iz svog ressentimenta, napada jedan međunarodni skup, u kojem nije sudelovao i čije dokumente nije video, pri čemu nije reč o njegovoj tezi o teoriji stvaralaštva, Grlić, dakle, odgovara time što mene napada zato što ne govorim o njegovoj tezi — o čemu je inače reč? — a to, opet po Grliću, činim zato što nisam u stanju da govorim o bilo čemu bitnom, zato što nemam svoje gledište, što sve proističe iz moga rada i načina egzistencije, kao i iz okolnosti što sam uzurpirao pravo na to da organizujem onaj naučni skup.

Prema tome, bez obzira na to kako i zašto napada mene, o čemu će kasnije biti govora, konstatujemo da Grlić ne daje nikakav odgovor na postavljeno pitanje, očigledno zato što takvog odgovora nema. Tako samo potvrđuje da je njegov napad bez ikakve objektivne osnove i da je potekao iz njegovog ressentimenta. To neposredno otkriva njegov način da parler, primerice, kada misli na Međunarodni kongres za estetiku, on u svom članku »Estetika i teorija stvaralaštva« govori »svjetskom skupu« estetičara, a u »Odgovoru« o nekoj slabo posećenoj turističkoj priredbi. Kritična reč je za Grlića ono »svjetski«, zato što on sebe smatra svetskim prvakom iz discipline, o kojoj ovde govorimo. Stoga onaj »svjetski skup« bez Grlića i ne može biti ništa drugo do skup neznanica.

Pošto je tako napao Međunarodni kongres kao skup neznanica, trebalo je zapitati samog Grlića za njegovo znanje, bar u vezi s učesnicima i temom tog Kongresa. Među njima je i H. Lützel, koji je predložio Dubrovnik kao mesto Kongresa i koga Grlić navodi kao pisca koji je lepo opisao stvaralački akt, o čemu učesnici Kongresa ne znaju ništa, kao što oni i inače ništa ne znaju ni iz tradicije, u kojoj nema estetike bez neke teorije stvaralaštva. Grlić se poziva na jednu knjigu toga pisca, ali ne navodi ni u pomenutom članku, ni u *Estetici* I—IV da je u pitanju tzv. Lieferwerk, jer to je znak koji se mora staviti za izdanje te vrste da bi se razlikovalo od nekog drugog izdanja istog dela, ili pak od posredno navedenog dela. Prema tome, Grlić se neopravdano žali da ga uterujem u neznanje i da mi je to glavni cilj, već sam, naprotiv, zaključno napisao: »No tu, u osnovi, nije u pitanju neznanje, već... suženje svesti iz ressentimenta«.

Pošto smo utvrdili da je Grlićev napad na Kongres neosnovan, osmotrimo 1) šta to smeta Grliću u tom Kongresu i šta je to izazvalo njegov nedostojni afekt. Zatim, 2) pogledajmo u kojoj je meri zasnovan onaj napad na mene. Najzad, 3) nešto i o Grlićevoj tezi o teoriji stvaralaštva, i to prema njegovoj *Estetici*.

1) Kada uskoro budemo objavili treću, najobimniju svesku kongresnih akata iz Dubrovnika, kada budemo redigovali tamošnje razgovore i sabrali stručna mišljenja o radu Kongresa, napisaću »Epiloge na jedan kongres«, gde ću prikazati pripremni rad i tok Kongresa, kao i sav naknadni rad, koji, dakle, još uvek teče. Kada se uzme u obzir to da se u Skoplju priprema jedna knjiga s izborom kongresnih saopštenja, da se jedan strani izdavač interesuje za naša akta i da ćemo, verovatno, i na srpskohrvatskom području objaviti jednu knjigu, kao što su neki časopisi već objavili svoje selekcije (*Dijalog*, *Književna kritika*), pored onih na radiju (III program — Beograd), pored pojedinačnih referata objavljenih u listovima, kada se, najzad, zna da je u više ozbiljnih emisija televizije (Beograd, Sarajevo, Zagreb) kroz razgovore prikazan rad Kongresa, može se reći da je taj Kongres, održan bez neophodnih sredstava i bez neophodnog personala, protekao dobro i kao organizacija, uvodeći prvi put na demokratski način španski i ruski kao službene jezike, objavljujući prvi put kongresna akta unapred, tako da se sve forme rada pretvore u razgovor, pozivajući prvi put umetnike kao

ravnopravne partnere u razgovoru, i to iz načelnih razloga (bez obzira na to što su izostali poneki umetnici zato što im nismo mogli platiti ni putovanje ni honorare).

Da li je Grliću smetalo to što je taj naučni skup, uprkos svim materijalnim i personalnim nevoljama, ipak uspeo skup, pa ga naknadno, bez ikakve osnove u tekstu kongresnih razgovora i saopštenja, proglašava skupom neznanica?

Kakav je, dakle, bio Grlićev odnos prema Kongresu? Pismeno (prema postojećoj arhivi) i usmeno (u razgovoru sa mnom) Grlić se saglasio s Kongresom i obećao svoje učešće. Voden je kao član Organizacionog odbora i obaveštavan o svemu, mada nije sudelovao u pripremnom radu, i to, kako je objasnio, zbog svoje bolesti i zauzetosti, pa je zamolio i ovlastio kolegicu Čačinović da saraduje s Odborom. Prvobitno smo želeli da Sekretarijat, kao organizaciono središte, bude u Zagrebu, ali to nije prihvaćeno iz istih onih i nekih drugih razloga.

Što se tiče toka samog Kongresa, pošto su sva saopštenja unapred bila objavljena, otvorena organizacija omogućila je svakome da po svome nahodjenju sudeluje u radu. Program je bio samo okvirna struktura, a svaka na licu mesta individualno izražena želja, pa čak i novi tematski povezani niz votuma mogao je biti smešten u taj okvir.

Prema svemu, Grlić je iz svojih razloga odustao. Pošto je Kongres održan krajem avgusta 1980, on sada, u aprilu 1981, traži da ga brišemo iz Organizacionog odbora.

2) U napadu na mene Grlić se najpre odlučuje na klevetu, tvrdeći da sam »ne konzultirajući nikoga preduzeo da organiziram jedan kongres«. Ali, povrh toga, sve što je Grlić napisao o mojoj međunarodnoj saradnji, funkcijama koje navodno imam, egzistenciji koju vodim između kontinenata, potpuno je izmišljeno i neistinito, pa je pitanje šta Grlića na to ovlašćuje i otkuda njegovo pravo na klevetu i neistinu.

Grlić me, zatim, napada zato što nemam svoje gledište. No, sam Grlić je s velikom kolegijalnom ljubavnošću nekako odredio moje gledište i u *Leksikonu filozofa* i kasnije u Enciklopedijskom leksikonu *Mozaik znanja*. On takođe ljubavno navodi neke moje radove u svojoj *Estetici*, ali to su radovi od pre 10 do 20 godina. Moje gledište u estetici, ali i u tzv. fundamentalnoj filozofiji, Grlić ne zna i ne mora znati. Svoje osnovno gledište sam izložio na poziv FISP-a (Međunarodni savez filozofskih društava), ali ovde sigurno neću govoriti o tome.

Grlić u napadu još tvrdi da nisam u stanju da vodim razgovor o bilo čemu bitnom. U vezi s tim — sit veni verbo — želim reći da sam prošle godine sudelovao u jednom razgovoru pod naslovom »Filozofija i umetnost«. Iz toga razgovora s desetak nemačkih kolega proistekla je knjiga koja će biti objavljena u maju ove godine. Zbog nedostajanja bilo kakve kolegijalne komunikacije ovde među nama, odlučujem se, uz velike napore, da sudelujem u kolegijalnim razgovorima u manjim skupinama van naše zemlje. Prošle godine, na sednici Hrvatskog filozofskog društva ustanovio sam, iz razgovora o Kantu, da Grlić ne zna tekst Prvog uvoda u Kantovu treću *Kritiku*, pa, dakle, ni za izdanje te *Kritike*, koje sam ovde priredio, tako da s njim nije bio moguć razgovor o tome, o Kantovom »tehničkom umu« i dr.

3) Pošto je Grlić želeo razgovor o temi stvaralaštva, odlučio sam da analiziram njegovu istoriju estetike i ustanovio baš u tom pogledu bitne nedostatke: Grlić ne govori nigde o tome da se prvi početak teorije stvaralaštva nalazi kod Aristotela, i to ne možda u *Poetici* ili *Retorici*, već u *Nikomahovoj etici*, gde se prvi put u našoj tradiciji uvode poetičke discipline, pored teorijskih i praktičkih. Na to se vraća Kant u svojoj trećoj *Kritici*, i bez analize toga odnosa ništa se ne može razumeti u istoriji pojma stvaralaštva u našoj tradiciji.

Na sreću, naš čitalac sada može lako videti kod Tatarkevicza istoriju pojma stvaralaštva u našoj tradiciji, koja Grliću, u osnovi, nije poznata. Šta to znači za nekog ko želi da bude istoričar estetike, može razabrati svaki uvidavan čitalac. Grlićeva istorija estetike nema značaj koji joj on pridaje. To su predavanja iz istorije estetike, s čitavom radionicom, koja se obično ne objavljuje. Sigurno je da u toj »istoriji filozofskih problema« ima proizvoljnih i netačnih sudova. Tako, primerice, za istog onog Lützela Grlić neosnovano tvrdi da je sklon psihologističkoj estetici, iako je u knjizi koju sam Grlić navodi mogao pročitati Lützelovu reč »da su svi putevi ka umetnosti — putevi ka čoveku« i da se taj autor metodički drži umetničkog dela kao ishodišta i središta (*Wege zur Kunst*, vid. u Grlićevoj *Estetici*). To proizvoljno i površno suđenje ne treba prigovoriti Grliću, jer niko nije stručnjak za sve epohe i sve autore u jednoj tako velikoj tradiciji kao što je naša.

Na žalost, nije napisana nijedna ozbiljna analiza Grlićeve *Estetike*. Sredinom februara ove godine bio sam pozvan da napišem obrazloženje za jedan predlog o dodeljivanju nagrade Grliću za *Estetiku*. Poslate su mi sve recenzije i kritike i ustanovio sam da nema nijedne kompetentne analize ni pravog suda. Pošto nisam imao vremena da se posvetim takvoj analizi i da uporedim tekstove itd., odbio sam da pišem obrazloženje.

Ako već ne kao pouzdana istorija, onda bi možda Grlićeva *Estetika* više značila kao gledište, utoliko pre što Grlić prigovara meni zbog nedostatka gledišta. Grlić, dakle, prihvata jedno postojeće gledište u teoriji moderne i tome gledištu dodaje nešto sa svoje strane. Za naše čitaoce, koji se baš ne bave estetikom,

želim reći da je Ernesto Grassi prvi, prilikom jednog davnog gostovanja, krajem pedesetih ili početkom šezdesetih, kod nas, govorio pod naslovom »Protiv estetskog«. Svako može pogledati danas njegovu knjigu o antičkim teorijama lepoga, gde razlikuje estetsku od ontološke funkcije umetnosti. S. Morawski izvodi svoju anti-estetiku iz anti-umetnosti. Odo Marquard, koji je zastupljen jednim člankom u »Poljima« (jan. 81.) takođe govori o tome kako je došlo do obrta ka estetici i kako je iskustvo postalo estetsko itd. Ono što je Grlić dodao tome gledištu je jedino sporno u njegovom gledištu: umesto povezanost sa životom umetnosti i dubljim civilizacijskim promenama — spoj s Blochovim mišljenjem i ideologijom.

* * *

Da zaključim. Na moju *primedbu* da nikako ne može, osim po svome ressentimentu, da napada Međunarodni kongres, pripisujući zbog opšte teme neznanje organizatorima i učesnicima toga Kongresa, D. Grlić se zbog te primedbe okreće protiv mene, kao da je taj Kongres isključivo moja stvar i kao da je u pitanju moj rad i moje gledište u estetici! U nedostojnom tonu, ne zadirući celom dužinom svoga »odgovora« od neistine i klevete, Grlić ispoljava isključivo svoj afekt: pošto je uveren da je on svetski prvak iz discipline kojoj je naš »svetski skup« bio posvećen, i pošto on tamo iz bilo kojih privatnih razloga nije bio, Grlić sada bezobzirno napada taj skup, i to ne možda na temelju pročitanih saopštenja iz objavljenih akata, ili na temelju nekih prevoda u časopisima ili na radiju, najzad na temelju razgovora na televiziji ili radiju, već osporava generalnu temu Kongresa i napada ga kao ništavan i beznačajan skup.

Pošto sam, dakle, to primetio, Grlić pita o čemu je reč. *Reč je o moralnom, a ne o kolegijalnom sporu.* Zato nisam govorio o Grličevoj tezi o mogućnosti ili nemogućnosti teorije stvaralaštva, već sam javno osporio njegovo moralno pravo da napada Kongres. Kao odgovor na to, Grlić najpre pokušava da razgovor skrene prema njegovoj tezi o teoriji stvaralaštva, a zatim bezobzirno, neosnovano i neistinито napada mene i moj rad.

Grlić je dužan da javno brani svoj potpuno neosnovani napad na protekli Kongres kao međunarodnu ustanovu. Napisao je u »Poljima« dec. 1980: ... »Kada se uzmu u obzir sve te mnogobrojne, ne pojedine knjige već čitave biblioteke koje se iz estetskog horizonta bave stvaralaštvom, onda moram izraziti čuđenje... što jedan visokostručni svjetski estetski forum smatra da je potrebno konačno »pretresti« problem stvaralaštva, upravo zato jer to pitanje nije još do sada uopšte raspravljano unutar estetike, jer je to svjetsko-povijesni novum, nešto tako reći nepoznato, što se eto tek sada — zahvaljujući lucidnosti nekolicine — prvi put stavlja na dnevni red i što posvema revolucionira i obrće celokupnu dosadašnju tradiciju...« Taj pasus Grlić završava time što tvrdi da »svjetski estetski forum« postupa »s neviđeno ignorantskim stavom prema cjelokupnoj povjesti te discipline«.

U odnosu na mene Grlić je dužan da javno objasni kako sam ja sebe proglasio organizatorom Kongresa, o čemu postoji zapisnik s ponešto drugačijim sadržajem, kao što se ponečega još sećamo. Grlić je, takođe, dužan da objasni sve što je rekao o mojoj međunarodnoj saradnji, jer je sve to naprosto neistina.

»Zaboravljajući svoj napad na Kongres, Grlić zahteva razgovor o njegovoj tezi u pogledu teorije stvaralaštva, o čemu zaista nije potrebno diskutovati, jer je to njegova teza, u kojoj lepo citira Nietzschea. No, zanimljivo je to što u njegovoj »povijesti filozofskih problema« nema ni pojma ni teorije stvaralaštva, nema ni traga od *Nikomahove etike*, a Aristotelovu *Metafiziku* ne navodi lege artis, pa tako, prema sopstvenoj formulaciji, »s neviđeno ignorantskim stavom postupa prema povjesti« tog problema.

Sudeći po moralu koji je u ovoj stvari ispoljio, Grlić pre spada u istoriju morala negoli u istoriju estetike.

Najzad, ono što je na početku Grličevog napada. Tvrdi da u teoriji stvaralaštva sa mnom ne može voditi razgovor o nečem bitnom. To je, naravno, tačno, ali utoliko što je u teoriji stvaralaštva bitna istorija pojma stvaralaštva, a baš to nedostaje u Grlića. Zatim, u razgovoru o nečem bitnom uvek je bitan sam razgovor, spremnost i sposobnost za razgovor (Wir sind Gespräch), što Grliću u ovom slučaju nedostaje. Ostaje samo njegovo nedostojno, nekolegijalno i neljudsko ponašanje. Ostaje životinjsko ljudsko carstvo.

Ostavljajući začas po strani neistine i nesuvislosti, čak klevetničke nasrtaje u Grličevom »Odgovoru«, što se ipak može razumeti iz njegovog ressentimenta, zanima me otkuda Grliću pravo na nepristojnost, na ono što ne pristaje ni ljudima, ni stvarima.

Sve stvari su na tavanu

borislav b. milic

*Moraš praviti loše pesme
Rđave pesme u svakom pogledu
Pesme sačinjene na brzinu
Pesme koje se ukidaju čim nastanu
Pesme samoubice
Pesme koje zapravo i ne postoje
Baš kao i ova*

CVEĆE U SAKSIJAMA SVAKI DAN SE ZALIVA

*Ja i ti povremeno razgovaramo
Ili se meni tako čini
Kažem ti svašta u zanosu
Ispovedam ti se
I reći su mi čiste
I upućene samo tebi
I zaplačem zaridam*

ČIM OTVORI OČI OTVORI I LEPA USTA

*O nesrećama raznih vrsta
O neuzvraćenoj ljubavi
O neiskazanom bolu
O promašenosti života ovdje na zemlji
O AVAJIMA i VAJIMA
Samo ne pesmom
Jer došlo bi do eksplozije
Do pomeranja galaksija i velikih maglina*

OKO SEDAM SATI NAVIJAM SAT

*Ova čuda oko nas
Televizija i roboti u kuhinji
Oslobođena žena i široki drumovi
Automobili koji gledaju u tvoje prozore
Kao krokodili uvereni da im nisi nikakva
prepreka
I tušta i tma drugih stvari ovog vremena
(O samovolji da i ne govorimo)
Ostavljaju te bez oslonca
Ali ti zato strpaju kišobran u šake
Koji posle upotrebe možeš staviti i u džep*

ČAČKALICE ILI ŽIVELA KOZMETIKA

*Kozmetičari
Zbijte svoje uspravne redove
Isprsite se još više
Gledajte smelo u mušterije
Unapredite svoje usluge
I još bolje saradujte
Sa autorima vaših proizvoda
Jer svi računaju na vas
Upamtite
Kozmetičari širom beslovesnog sveta*